

Xurşidbanu ikən Natəvan olan Xan qızı

El üçün yaşasa da, elə həmin elin qınağından qurtara bilmədi

İlhamə Rəsulova

Şuşaya səfər edərkən mənə ən doğma gələn məkan nədənsə Xan qızı, Xurşidbanu Natəvanın yurd yeri oldu. Bir zamanlar çal-çağırılı məclislərə ev sahibliyi etmiş sarayın, sadəcə xərabələri qalmışdı. Mülkün çınarlı həyətidən dayanıb Xankəndinə baxmaq olur və insanın könlünü qərib bir qubar doldurur. İstər-istəməz pıçıldayırsan - kimlər gəldi, kimlər getdi bu dünyadan...

Parlaq istedad və dövrünü qabaqlayan ideallar sahibiydi Xan qızı. Azərbaycan mədəniyyətində və ictimai həyatında özünəməxsus iz qoymuş, rəiyyətlə ünsiyyət forması adət edilmiş ənənələrdən kənara çıxmış, elin adamı olmağı bacarmışdı xan qızı. Amma necə deyirlər heç bir yaxşılıq cəzasız qalmır. Yaxşı insan olmağın da öz sınaqları varmış...

O, xan qızıydı. Bəlkə də, xan ailəsində doğulmaqla həyata bir addım öndə başlasa da, dövrün bütün qadınlarına yaşatdığı möhnət onun da ömründən yan keçmədi. O da tənha qadınların yaşadığı keşməkeşlərin od-alovundan keçməklə Xurşidbanu (Günəş) ikən, Natəvan (tapsız, gücsüz) oldu.

Natəvanda iki böyük nəslin - Cavanşirlərin və Ziyadoğlu Qacarların qanı var idi. Mehdiqulu xan ona öz anasının adını vermişdi. Xan gözünün ağı-qarası bircə balasını "Dürrü yekta" (Tək inci) çağırırdı, yaddaşlarda isə Xan qızı olaraq qaldı, el onu bu adla sevdi.

Mehdiqulu xanın qızı Xurşidbanu Natəvan 1832-ci il avqustun 6-da Şuşada anadan olmuşdu. İlk tərbiyəni xan sarayının mürebbiyələrindən alır, daha sonra atasının əmri ilə dövrün alim və sənətkarları ona evdə dərs verir. Quran və dünyəvi elmləri mənimsəyir, ərəb və fars dillərini öyrənir.

Xurşidbanu 18 yaşında dağıstanlı knyaz Xasay xan Usmiyevlə ailə qurur. Bəzi ehtimallara görə, buna səbəb xarici və daxili siyasətdəki gərginlik olmuşdu. 1850-ci ilin payızında Xasay xan Şuşada toy etdikdən son-

ra Xan qızını əvvəl Dağıstana, daha sonra Tiflisə aparır. Tiflisdə keçən gənclik illəri onun gələcək şairə tələyində xüsusi rol oynayır. Bu şəhərdə rus, gürcü mədəni cəmiyyətlərinə qoşulur, üç dildə sərbəst danışması ilə elit cəmiyyətlərdə özünə qarşı maraқ oyandırır. Ümumiyyətlə, o, Usmiyevlə birlikdə xeyli səyahətlərə çıxır və bu səfərlər onun dünyagörüşünü genişləndirir. 1858-ci ildə Xan qızı Bakıda məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma ilə görüşüb. Xasay xanın mükəmməl fransız dili bilgisi nəticəsində onlar dostlaşmışdılar. A.Dümanın "Qafqaza səyahət" əsərində bu görüş haqqında da yazılıb.

Natəvan evləndikdən sonra dörd il övladı olmur. Xan qızı 1854-cü ildə əri ilə Bakıya gəlib, o zaman Şıx kəndi adlanan ərazidə yerləşən Bibiheybət məscidini ziyarət edir. Bu ziyarətdən bir il sonra 1855-ci ildə oğlu Mehdiqulu xan, 1856-cı ildə qızı Xanbikə dünyaya gəlir. Sonralar onun ikinci evliliyindən daha 3 oğlu doğulur.

Anasının vəfatından sonra ailəsinin təkidi ilə Xasay Usmiyev vətəni Dağıstana döndüyü zaman həyat yoldaşı Xurşidbanunu da özü ilə aparmaq istəyib. Lakin Xan qızı Dağıstanda həmişəlik yaşamağı qəbul etməyib və onlar 1864-cü ildə ayrılıblar. Natəvan ikinci dəfə 1869-cu ildə rəiyyət içərisindən çıxmış Seyid Hüseyn adlı şuşalıya ərə gedir. Deyilənə görə, Seyid Hüseyn sadəcə bir papaqçı idi. Xan qızı bu hərəkəti ilə

bəy və mülkədarları qəzəbləndirir və ömür boyu bitməyən qınaqla üz-üzə qalır. Şəhərin zadəganları Seyid Hüseyni Natəvanın nökrəri, faytonçusu adlandırırdılar. İş o yerə çatır ki, birinci nikahdan olan oğlu Mehdiqulu xan evdən baş götürüb gedir. O zamanlar Mehdiqulunun 14 yaşı var idi. Bu, o Mehdiqulu xan idi ki, sonralar Xurşidbanu ona qırx gün qırx gecə toy çaldırır. Toy xalqın yaddaşında Xan qızının səxavəti ilə qalıb. Xan qızı qırx gün qırx gecə Qarabağın bütün kasıb kəndlilərinə yemək paylayıb, hər kasıb qonağına bəxşiş bağışlayıb. Toyda xələt yığılmayıb, əksinə, Xurşidbanu özü qonaqlara hədiyyələr paylayıb.

Xurşidbanu Natəvan zəmanəsinin görkəmli şəxsiyyətlərindən idi, təkəcə Azərbaycanda deyil, bütün Zaqafqaziyada xeyirxahlığı və mesənətlığı ilə tanınırdı. O, Şuşaya su kəməri çəkirmişdi və indi də Xan qızının mülkü qarşısında Natəvan bulağı çağlmaqdadır.

Natəvan yaradıcılığa 1850-ci illərin əvvəllərində başlayıb. İlk şeirlərini təxəllüslə, öz adıyla yazır. Bu əsərlər günümüzə gəlib çıxmayıb. Xurşidbanunun şeirləri məzmun cəhətdən aşiqanə, təbiət gözəlliklərinə həsr edilmiş şeirlər, müasirlərinə yazdığı mənzumələr, hüznü şeirlərə bölünürdü. Natəvanın yaradıcılığı şeirlə məhdudlaşmır. O, rəssamlıqla da məşğul olur, həmçinin, nəfis əl işləri, tikmələri ilə də tanınırdı. Seyid Hüseynəndən olan oğlu Mir Abbas 17 yaşında vəfat etdikdən sonra Xan qızı uzun müddət bu dərddən özünə

gələ bilmir. Oğlunun ölümündən sonra kədərli şeirlər yazmağa başlayır və özünə Natəvan təxəllüsünü götürür...

Şairənin həyatının son illəri çox kədərli olub. O zamanlar dərc edilən "Bakı quberniya xəbərləri" qəzetində Xan qızının maddi çətinliklər üzündən, ev əşyalarını, zinət əşyalarını satışa qoyduğu yazılıb. Birinci ərindən olan övladları ilə ikinci ərindən olan uşaqları arasında torpaq-mülk ixtilafı Natəvanı çətin vəziyyətə salır. Üstəlik, evindən xeyirxah məqsədlər üçün ayrılmış bir sandıq qızıl pul oğurlanır. Buna görə, Natəvanın Arazdan Mil düzünə çəkilməyə başladığı arx yarımçıq qalır. Natəvan uzun sürən xəstəliklərdən sonra (ağlamaqdan, hətta gözlərinin nurunu da itirir) 1897-ci il oktyabr ayının 1-də Şuşada vəfat edib. Deyilənə görə, dəfn mərasimində iştirak edən kəndlilər şairənin cənəzəsini Şuşadan Ağdama qədər piyada aparıb. Xan qızı Ağdamda "İmarət" deyilən ailə qəbiristanlığında dəfn olunub.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev "Xurşidbanu Natəvanın anadan olmasının 180 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" 3 aprel 2012-ci il tarixli Sərəncam imzalayıb. Bu il şairənin 190 illik yubileyi olacaq. Onun büstü yenidən Şuşa şəhərinə aparılıb. Natəvan bulağı yenidən çağlayır. Görüləcək tədbirlər arasında xan qızının mülkünün bərpa işləri də var. Sevdidi Şuşanı qoyub getməmək üçün sevdidi insandan ayrılan xan qızının ruhu yenidən azad Şuşaya qovuşmaqla şad olub yəqin. Onun Şuşasında yenidən muğamlar səslənir. Şuşa öz dirilişini yaşayır.